

ВІРШОЗНАВСТВО

УДК 801.6:821.161.2

Оксана Любімова

МЕТРИКА І РИТМІКА ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА (на матеріалі віршів 80-х років ХІХ століття)

На зрізі метрики та ритміки досліджується версифікація В. Самійленка 80-х років ХІХ ст.; визначено тенденції розвитку метричного репертуару поета, виявлено типологічні риси основних розмірів. Отримані результати доповнюють наше уявлення про версифікаційні особливості української поезії 80-х років ХІХ століття.

Ключові слова: *В. Самійленко, версифікація, метрика, ритміка, види ритму, цезура, понадсхемні наголоси, атонація.*

Володимир Самійленко – видатний майстер художнього слова, лірик, блискучий гуморист і сатирик, талановитий драматург та перекладач. Його поезія вражала шліфованим розмаїттям метрики (гекзаметр, олександрійський вірш, елегійний дистих) та строфіки (цикли сонетів, терцин, секстин, октав тощо).

Творчість В. Самійленка досліджували: О. Бабишкін, М. Богданович, В. Герасименко, Ол. Дорошкевич, М. Зеров, Й. Куп'янський, Мих. Могілянський, М. Обідний, Ф. Погребенник, М. Рильський, М. Чорнопиский та ін. Лірика митця добре розглянута у жанровому аспекті, частково – у плані версифікації. Щодо віршування творів В. Самійленка, маємо, приміром, дані О. Бабишкіна та Ф. Погребенника. Дослідник поетової творчості Ф. Погребенник зазначав: „Письменник, який був і добрим теоретиком версифікації (йому належить незакінчена праця „Як складаються українські вірші”), культивував у своїй художній практиці остаточно ще не усталені в українській поезії чи й взагалі невідомі їй класичні форми канцони, секстини, сонета, терцини, елегійного дистиха, октави, олександрійського вірша чи гекзаметра, виступаючи щодо цього однодумцем І. Франка й Лесі Українки...

Інший дослідник творчості В. Самійленка О. Бабишкін зауважував: „Самійленко вдавався у своїй поетичній практиці до таких мало прийнятих або й зовсім не відомих для тогочасної української поезії форм, як канцони, октави, олександрійський вірш тощо. Він переносив їх в українське віршування з грецької, французької, італійської та російської поезики...

Самійленко вільно користувався всіма метричними розмірами, та

найулюбленішим його метром був ямб. Він застосовує ямб у віршах на різні теми – від „Грішниці” до „Не будемо ми йти...”, від „Україні” до гнівних, викривальних „Катам” і „Так смійтеся!...” чи сповненого найкращих побажань „Привіту Буковині”. Це могло б привести до певної метричної одноманітності, коли б Самійленко поруч з ямбом часто не вдавався й до інших метрів, зокрема хорей і анапеста, коли б він не урізноманітнював свої поетичні засоби багатою строфікою.

В ямбах Самійленко широко застосовує пірихії. Так, у всьому вірші „Не будемо ми йти...” витриманий пірихій другої й п'ятої стоп першого й третього рядків кожної строфи. Послідовне чергування рядків з пірихійними складами і рядків з усіма ударними складами надає другому й четвертому рядкам у строфі більшої сили, акцентує саме на цих рядках читачеву увагу...” [1, с. 69].

Отже, маємо лише окремі дані щодо версифікації В. Самійленка. Розглянемо віршування поета на зрізі метрики та ритміки детальніше.

Поетичні твори В. Самійленка характеризуються неабияким розмаїттям використаних розмірів. Метрична палітра поета цікава та різноманітна. Автор застосував силабо-тоніку та силабо-тонічні імітації античних форм.

Будова 82,7% творів окресленого десятиліття має силабо-тонічний характер, 17,3% усіх віршів періоду становлять силабо-тонічні наслідування античних форм (гекзаметр, елегійний дистих, імітації алкеєвої строфи). Усі силабо-тонічні вірші монометричні.

У сегменті силабо-тонічних розмірів помітно превалює ямб, відсоток таких творів доволі високий – 52. Серед монорозмірних ямбів автор дав такі метри: Я4, Я5, Я6ц.

Поетичні твори, укладені Я4, становлять 27% від загальної кількості усіх ямбових поезій періоду. Це такі вірші: „Пісня” (1886), „Ода індику” (На спомин 11-го студня (листопада) 1886-го року; 1886), „Непевність” (1887), „Зорі” (1889), „Сумуєш, ти!...” (1889), „Пііта” (На мотив Лермонтова), „Весняні пісні” (ІІ. „Весна вернулась”, 1888).

Чотиристопові ямбічні структури у поета здебільшого були з альтернуючим ритмом або „традиційні” (85,7%), 14,3% усіх чотиристопових ямбів – без альтернуючого ритму або „архаїчні”. Для прикладу наведемо фрагмент поезії „Весна вернулась” (1888):

Весна вернулась і з собою	У1У1У УУ1УЯ4
Нову працю принесла.	У1У1У УУ1 Я4
У поле з плугом, з бороною	У1У1У УУ1УЯ4
Поїхав люд – весна прийшла [9, с. 52].	У1У1 У1У1 Я4

I	II	III	IV
70,5	93	34	100

Акцентуація стоп засвідчує наявність у вірші „традиційного” виду ритму. Повнонаголошених рядків у творі 18%, понадсхемних наголосів не зафіксовано.

Наголошеність стоп у вірші „Пііта” (80-ті роки) виказує „архаїчний” ритм, однак різниця у відсотках між I і II стопами доволі мала:

I	II	III	IV
79	75	43	100

Усереднена схема акцентуації стоп у Я4 поета така:

I	II	III	IV
71,4	84,5	48,6	100

Середній відсоток повнонаголошених рядків у Я4 окресленого періоду – 17.

30,8% від загальної кількості усіх ямбічних віршів десятиліття укладено п'ятистоповиком. Ритм Я5 характерний для творів „На роковини смерті Шевченка” (1888), „Я не Петрарка – ти ж нова Лаура”, „Коли б твоєї вроди не хвалила” (обидва сонети – 1889), „Романс”, „Герострат” (Монолог у трьох сценах; 1888), „Привіт Буковині” (1888), „Зимовий діалог” (1885). В останній поезії наявне „вкраплення” шестистопового та чотиристопового ямба. Схема акцентуації стоп засвідчує у цьому творі спадний („англійський” або „німецький”) ритм, при якому II стопа дорівнює сильній III або й сильніша від неї:

I	II	III	IV	V
73,3	78,6	77	68	100

„Висхідний” вид ритму властивий 71,4% п'ятистоповиків, 28,5% – Я5 зі „спадним” видом ритму.

Оригінальним є твір В. Самійленка „Україні”. О. Бабишкін так писав про значення пірихіїв у першій поезії цього відомого диптиха: „...Так, у вірші „Україні” („Ти звеш мене, й на голос милий твій...”) пірихій з'являється в різних місцях. В першій строфі, наприклад, пірихій вжито в другому складі другого рядка, в четвертому – четвертого рядка, в третьому – п'ятого рядка, першому й четвертому – шостого рядка, четвертому – сьомого рядка й третьому – восьмого рядка... Постійне застосування пірихія якоюсь мірою підкреслює властиву для поезії Самійленка повільність, плавність у розгортанні думки – без різких поштовхів і різких переходів, – логічну обґрунтованість і доказовість висунутих положень...” [1, с. 70].

Ось фрагмент першої строфи:

Ти звеш мене, й на голос милий твій

З гарячою любов'ю я полину;

Поки живуть думки в душі моїй,

Про тебе, неню, думати не кину [9, с. 59].

⊖ ⊖ ⊖ ⊖ || ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ Я5

⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ || ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ Я5

⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ || ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ Я5

⊖ ⊖ ⊖ ⊖ || ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ ⊖ Я5

Усереднена схема акцентуації стоп у поетового Я5 80-х років виглядає так:

I	II	III	IV	V
66	73	79	51	100

Середня кількість рядків Я5 із понадсхемними наголосами – 5,7%, повнонаголошених рядків – 7,7%.

Я6 характерний для твору „Грішниця” (1884) (3,8%). Акцентний малюнок шестистопового ямба у цьому вірші такий:

I	II	III	IV	V	VI
71,4	75	82	82	39	100

Впорядкований різностоповик Я6464 притаманний 5 віршам (19,3% від усіх ямбічних поезій періоду). Цим розміром написано цикл із п'яти творів: „Ямби”, I – V. Для прикладу наведемо першу строфу ямба I. „Як часто в час сумний...”:

Як часто в час сумний, коли душа зболіла
В давни́ну думкою літа,
Вбачається мені стражденна постать мила –
То постать любая Христа [9, с. 62].

У1У1У1||УУУ1У1У Я6

У1У1УУУ1 Я4

У1УУУ1||У1У1У1У Я6

У1У1УУУ1 Я4

Розмір Я224224 властивий циклу із трьох віршів „Весняна елегія” („Ще раз весна...”, „О, знаю я...”, „Коли я вмру...” (1889) (11,5%). Ось як виглядає фрагмент першого вірша „Ще раз весна...”:

Ще раз весна У1У1 Я2

Така ж ясна У1У1 Я2

І пишна знов до нас прийшла... У1У1У1У1 Я4

І сонце світ У1У1 Я2

Нам шле привіт, – У1У1 Я2

Природа знову ожила!... [9, с. 64]. У1У1УУУ1 Я4

Я6161 (3,8%). Такий розмір характерний для сатиричної поезії „Сміливий чоловік” (1886):

Я дуже сміливий: я не боюсь нікого У1УУ1У||УУУ1У1У Я6

Слабого; У1У Я1

За правду битися готов я до загину У1У1УУ||У1УУУ1У Я6

З-за тину [9, с. 99]. У1У Я1

Невпорядкований різностоповий ямб притаманний одному твору (3,8%) – „Навіщо Вам збиратись на Амур?...” (80-і роки).

Хореєм укладено 21% віршів від загальної кількості усіх силаботонічних творів указанного десятиліття.

Традиційно переважає Х4. Цей розмір характерний для 80% усіх хореїчних поезій зазначеного періоду. Усім чотиристоповикам властивий „традиційний” вид ритму. Це такі твори: „Найдорожча перлина”, „Горе поета”, „Розкажи ти, моя Музо...” (усі три – 1886), „Гостра стаття” (1887), „Дві планети”, „Патріота Іван”, „Собаки” (усі три – 1888), „Щасливий край” („Ельдорадо”, 1886). Ф. Погребенник про форму популярного вірша „Щасливий край” писав: „Сатирикові вдалося знайти відповідну форму для втілення політично-викривальної спрямованості „Ельдорадо”. Куплетна побудова з антитезою-заперечення в останньому рядку, альтернуючий ритм чотиристопного „наспівного” хорея, напівбілий вірш з витриманими

U U U U U || U U U U U Амф4
 U U U U U || U U U U U Амф4
 U U U U U || U U U U U Амф4

Розмір Амф4343 (20%) властивий поезії „Сумна наша пісня, як наше життя...” (1885). Вірш не має атонацій, зафіксовано два понадсхемні наголоси. Це початок твору:

Сумна наша пісня, як наше життя; U U U U U || U U U U U Амф4
 Сумная у нас і розмова, U U U U U || U U U U U Амф3
 І з уст безнадійних не йде ні одно U U U U U || U U U U U Амф4
 Веселе, одрадісне слово [9, с. 40]. U U U || U U U U U Амф3

Для сатиричного вірша „Пісня про віщого Василя” (1888) характерний ритм Амф434344 (20%), поезія написана на кшталт „Как ныне собирается вещий Олег...” О. Пушкіна:

Гей, нині лаштується віщий Василь
 „Хахлам” нерозумним помстити,
 Їх вірші і прозу за буйний їх стиль
 Він буде черкати й палити.
 Схопив олівець і в цензуру біжить,
 Од гніву засапавсь і страшно харчить [9, с. 103].

U U U U U || U U U U U п/сх Амф4
 U U U U U || U U U Амф3
 U U U U U || U U U U U Амф4
 U U U U U || U U U Амф3
 U U U U U || U U U U U Амф4
 U U U U U || U U U U U Амф4

Анапест представлений 6-ма віршами, що становить 12,5% від загальної кількості всіх силабо-тонічних текстів десятиліття. Поет дав такі метри: Ан2: „До душі” (1885), Ан3: „Пригода” (1888), „Прожиті сили” (1886), Ан4: „Українська мова” (Пам’яті Т. Шевченка, 1885), Ан3-2: „Як то весело жить на Україні...” (1886), Ан223223: „Веселиться земля” (1888). Про останній твір О. Бабишкін писав, що „...вірші не відзначалися особливою оригінальністю в доборі поетичних вражень, а вжитий розмір не вражає новизною, проте вони говорили за життєрадісні почуття поета, за його мажорний настрій” [1, с. 45].

Наведемо першу строфу:

Веселиться земля, U U U U U Ан2
 Зеленіють поля, U U U U U Ан2
 Розвилися гаї і діброви; U U U U U U U U U Ан3
 Соловейко в садку U U U U U Ан2
 Тьохка пісню дзвінку; U U U U U Ан2
 Од квіток дух несеться чудовий U U U U U U U U U Ан3
 [9, с. 52].

У двох дактилічних творах цього періоду (4%) фіксуємо розміри Д4 і Д3343. Твір „Святий вечір” (1889) витриманий у річищі чотиристоповика. Різностоповим дактилем написано катренний вірш „Російська серенада” (1888).

У пентинах чотиристопового дактиля поезії „Святий вечір” (1889) фіксуємо несилабо-тонічні рядки в кожній строфі. У творі середній відсоток атонацій сягає 20, понадсхемних наголосів – 6%, цезура зміщена. Перша строфа поетового вірша така:

Свято веселеє нас привітало,
Свято, найбільш укохане в народі,
Будьмо ж веселі, журитися годі,
Набік лихее, кого що спіткало, –
В святий вечір [8, с. 19].

⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥ Д4

⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥ Д4

⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥ Д4

⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥ п/сх. Д4

⊥⊥⊥ несилабо-тон.

Середній відсоток атонованих рядків у Д4 80-х років – 18.

Форму десяти віршів поета кваліфікуємо як силабо-тонічну імітацію античних метричних розмірів. Цей пласт становить 17,3% від загальної кількості усіх творів окресленого періоду.

Уявлення про силабо-тонічний відповідник гекзаметра, переданого „чистим” Д6, навіває структура твору „Веселка” (1888). У вірші наявні три дольникові рядки, цезура рухома. Поезія астрорічна і неримована. Фіксуємо чотири атонації на першій стопі, одне зрушення наголосу і один понадсхемний наголос. Усі клаузули жіночі. Про вдало обраний розмір до цього вірша дослідник поетової творчості О. Бабишкін зауважив: „...Самійленкові тут доречно прислужився гекзаметр з його розміреним плином мови, з його спокійно-впевненою констатацією того, що не може бути порушене нічим і ніким, як радісне явище природи – веселка” [1, с. 57].

Ось фрагмент Самійленкового гекзаметра:

Гарна, розцвітлена пишно веселка півнеба підперла,
В воду прозору річки спустивши кінці кольористі.

Люба веселко! яка ти хороша! ти – символ надії,
Гляну на тебе і згадую давню першу веселку... [9, с. 50].

⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥

⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥

⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥

⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥

В. Самійленко тяжів до імітацій античних метричних розмірів. Прикладом слугують його елегійні дистихи – цикл із восьми поезій „Елегій” I – VIII. М. Чернопиский стверджував: „...Самійленко одним із перших в українській пошевченківській поезії звернувся до цього жанру саме у класичному його вигляді” [9, с. 544 - 545].

Наведемо уривок однієї з восьми поетових елегій – III. „Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди...”:

Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди,

Нащо створився наш світ, нащо і ми живемо?

Як і від чого все стало, куди наостанку ми дійдем?

Розум ні один людський ще не сказав нам того [8, с. 46].

⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥
 ⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥
 ⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥
 ⊥⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥

Цезура у тексті рухома, здебільшого фіксуємо її після другої стопи або ж вона „розсікає” третю стопу.

Уявлення про силабо-тонічну імітацію алкеєвої строфи навіває II частина відомого диптиха В. Самійленка „Україні” – „Поки душею я не втону в ще...”.

Поки душею я не втону в ще
 В нірвану й тіло ще не розпалося,
 Я ще можу тебе, Вкраїно,
 Серцем кохати й тобі служити [9, с. 59-60].
 Такою була версифікація Володимира Самійленка 80-х років.
 Стисло підсумуємо сказане.

⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥⊥
 ⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥⊥⊥
 ⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥
 ⊥⊥⊥⊥⊥||⊥⊥⊥⊥⊥

Будова 82,7% творів В. Самійленка має силабо-тонічний характер. 17,3% усіх віршів зазначеного десятиліття становлять силабо-тонічні наслідування античних форм (гекзаметр, елегійний дистих, імітації алкеєвої строфи). У сегменті силабо-тонічних розмірів помітно превалює ямб (52%). Серед ямбів автор застосував такі метри: Я4, Я5, Ябц, Ярз. Частка хорейчних творів значно менша – 21%. Поет використав Х4, Х8, Хрз. В. Самійленко вдався також до амфібрахія та анапеста. Епізодичним було використання дактилів.

1. *Бабишкін О.* Володимир Самійленко. Літературно-критичний нарис / Олег Бабишкін. – К. : Держлітвидав України, 1963. – 166 с.
2. *Гаспаров М.Л.* Современный русский стих. Метрика и ритмика / М.Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1974. – 487 с.
3. *Жирмунский В.М.* Теория стиха / В.М. Жирмунский; [книга подг. Н.А. Жирмунской; ред. М.И. Дикман]. – Л. : Сов. писатель, 1975. – 664 с.
4. *Качуровський І.* Метрика : підруч. / І. Качуровський; [гол. ред. М.С. Тимошик, ред. Л.Л. Щербатенко]. – К. : Либідь, 1994. – 120 с.
5. *Костенко Н.В.* Українське віршування ХХ століття : навч. посіб. / Н.В. Костенко. – 2-ге вид., випр. та допов. – К. : Київ. нац. ун-т, 2006. – 287 с.
6. *Погребенник В.Ф.* Володимир Самійленко: до 125-річчя від дня народження / В.Ф. Погребенник. – К. : Знання, 1988. – 47 с.
7. *Самійленко В.І.* Україні : зб. поезій 1885-1906 рр. / В.І. Самійленко ; [з передм. І. Франка]. – К. : Друк. І-ої Київської Друк. Спілки, 1909. – 131 с.
8. *Самійленко В.* Україні : зб. поезій 1884 – 1917 рр. / Володимир Самійленко. – 2-ге вид. – К. : Промінь, 1918. – 152 с.
9. *Самійленко В.* Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / Володимир Самійленко; [вступ. ст., упоряд. і прим. М.Г. Чернопиского; ред. тому П.І. Орлик]. – К. : Наук. думка, 1990. – 602, [5] с.

10. *Ткаченко А.* Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / А. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
11. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко; [редкол.: Є.П. Кирилюк (голова), Б.А. Деркач, Ф.П. Погребенник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976 – 1986.

Аннотація

На срезе метрики и ритмики исследуется версификация В. Самийленка 80-х годов XIX века; определены тенденции развития метрического репертуара поэта, выявлены типологические черты основных размеров. Полученные результаты дополняют наше представление о версификационных особенностях украинской поэзии 80-х годов XIX века.

Ключевые слова: *В. Самийленко, версификация, метрика, ритмика, виды ритма, цезура, надсхемные ударения, атонация.*

Summary

V. Samiilenko's versification system in the 80s of the nineteenth century is studied in terms of metrics and rhythm; the tendencies of the development of the poet's metric repertoire are defined, the typological features of the main metres are revealed. The results obtained from the study expand our view on the versification peculiarities of the Ukrainian poetry in the 80s of the nineteenth century.

Key words: V. Samiilenko, versification, metrics, rhythmic, types of rhythm, caesurae, suprashemic accents, atony.

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2010 р.